

МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:352.54

Олефір Віктор Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
проректор з наукової роботи
Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна";

Сіренко Богдан Миколайович,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри тактико-спеціальної підготовки
Донецького юридичного інституту МВС України

МІГРАЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ ЧИННИК МІЖДЕРЖАВНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті дається правова характеристика міграції, розкриваються її ознаки і властивості, розглядаються міграційні процеси в історичному аспекті як міждержавний соціальний феномен, розкриваються їх різновиди, компоненти та закономірності, наводяться вимоги, яким має відповідати державне регулювання міграції в сучасних умовах.

Ключові слова: міграція, іммігранти, адаптація, заходи правового впливу, національна безпека.

Історія людства – багато в чому історія міграцій. Мільйони людей щорічно перетинають державні кордони у пошуках нового місця проживання або роботи, інші їдуть з метою навчання, відпочинку чи лікування, треті рятуються від політичних, дискримінаційних та інших переслідувань або екологічних катаклізмів. Усі ці та інші види міграційного руху часто поєднуються в поняття "міжнародна міграція населення", яким іменується явище, що набуло в наші дні глобального характеру і стосується практично всіх країн світу, зокрема, й України.

Для розроблення системи заходів правового впливу на процеси соціальної, демографічної динаміки, належний хід яких є однією з невід'ємних складових національної безпеки, вітчизняна юридична думка вимагає по-

глибленого вивчення окремих із вказаних процесів. Насамперед, мова йде про міграцію: її різновиди, компоненти та закономірності.

Така проблематика неодноразово висвітлювалася у численних правничих студіях, зокрема, О. Г. Бабенка, Ю. В. Бузницького, О. В. Дмитрієва, В. О. Новика, О. А. Малиновської, О. І. Піскуна, Ю. І. Римаренка, В. І. Олефіра, С. Б. Чеховича та ін. На жаль, швидкоплинні геополітичні зміни у сучасному світі постійно потребують від української правової доктрини нових відповідей на сьогоденні реалії міграційних процесів. Політико-правові теорії, присвячені міграції, змінюються, та кількість "білих плям" в їх межах зростає. У даній статті автори намагатимуться розкрити саме такі малодосліджені процеси міграції як соціального феноме-

ну, приділяючи при цьому значну увагу найбільш глобальним та суттєвим позиціям окресленого питання.

Під терміном "міграція" (лат. "migratio" від "migro" – переходжу, переселяюся), як зазначає О. В. Дмитрієв, у суспільних науках зазвичай розуміється переміщення населення у межах однієї країни (внутрішня міграція) чи з однієї країни до іншої (міжнародна міграція). Загалом, на його думку, існує більше чотирьох десятків її визначень [1, с. 20]. Як стверджує О. А. Малиновська, найчастіше дослідники розглядають як міграцію лише ті територіальні переміщення людей, які пов'язані з перетином певних кордонів: адміністративних чи державних [2, с. 9]. Слід зауважити, що на сторінках численних наукових видань, праць та словників цей термін розглядається у різних аспектах. Автори вважають, що міграція як універсальне поняття можна ототожнити з таким синонімічним рядом – рух, переселення, пересування, переміщення тощо [3, с. 153]; міграція – це переселення народів як у межах країни, так і з однієї країни до іншої [4, с. 526]; переміщення людей, що пов'язане зі зміною місця проживання, як у середині країни, так і за її межі [5, с. 521]; зміна місця проживання, переміщення людей на іншу територію (район, місто, країна і т. д.) [6, с. 18]; переїзд людей з однієї країни до іншої, маючи намір там облаштуватися [7, с. 475]; переміщення людей через кордони певних територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий період [8, с. 251]; просторова активність (переміщення) особи,

спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання [9, с. 39]; переміщення людей, що пов'язане, як правило, зі зміною місця проживання [10, с. 293]; такий тип переміщення людей, який завершується зміною постійного місця проживання [1, с. 20].

Тому під міграцією переважно розуміється пов'язане з тимчасовою або постійною зміною місця проживання та роботи переміщення (переїзд) людей між поселеннями, районами, країнами і т.д. та облаштування на новому місці.

Сучасна міграція як соціальне явище переважно характеризується прагненням до вищого рівня життя. Проте їй притаманні й інші чинники.

Так, згідно з класифікацією Міжнародної організації праці вирізняється п'ять основних її видів [11, с. 142]:

1) особи, які переїжджають на нове місце з метою подальшого постійного там проживання;

2) особи, які працюють згідно з контрактом, в якому чітко визначений період їх перебування у країні, що приймає;

3) спеціалісти, фахівці певного профілю, які мають відповідну освіту і практичний досвід роботи;

4) незаконні мігранти;

5) вимушені переселенці, які покинули свої країни з причини загрози їх життю та здоров'ю. Крім того, М. О. Стасюк та В. В. Крючковський до останньої категорії відносять ще й іноземних громадян – випускників американських чи європейських вищих навчальних закладів, які залишаються на певний період, а в деяких випадках і

назавжди, працювати в країні перебування [12, с. 41].

Російський фахівець С. К. Бондирева виокремлює у міграції як суспільному явищі три параметри:

1) зміна особою координат свого перебування у результаті переміщення (чинник мобільності);

2) намір особи покращити своє матеріальне та (або) соціальне становище (чинник потреб);

3) прагнення особи облаштуватися на новому місці та вважати його своєю "другою батьківщиною" (чинник стабільності) [9, с. 39].

Зважаючи на вагомі здобутки вітчизняних та закордонних учених у теорії міграційних процесів, можна погодитися з думкою про те, що найпоширенішою є класифікація міграцій на шість типів [13, с. 31]:

1. Переселенці на постійне проживання.

2. Трудові мігранти, зареєстровані в установленому порядку, які поділяються на дві категорії:

а) тимчасові робітники-контрактники, як правило, некваліфіковані або напівкваліфіковані, які перебувають у країні протягом визначеного терміну;

б) тимчасові висококваліфіковані робітники, які переїжджають з однієї країни до іншої, оскільки здійснюють свою діяльність у транснаціональних компаніях та/або на спільних підприємствах.

3. Нелегальні мігранти, які перебувають у приймаючій державі без від-

повідних на те підстав у результаті протизаконного в'їзду чи перебування.

4. Шукачі притулку.

5. Особи, визнані біженцями відповідно до Конвенції 1951 р. та Протоколу до неї 1967 р.

6. Біженці, яким надано тимчасовий захист (*de facto* біженці) – це особи, які не підпадають під визначення біженця за Конвенцією 1951 року чи Протоколом до неї 1967 року, але отримали тимчасовий захист.

До того ж, на нашу думку, цілком справедливо можна погодитися з думкою, що в сучасних умовах, можливо, трапляються й інші, не зазначені в наведеній класифікації випадки [13, с. 31]. Адже часто міграційні потоки змішуються, переплітаються, інтегруються, утворюючи так звані різноманітні "міграційні симбіози", передбачити появу яких як за місцем, так і за часом, а також їх структуру, чисельний, якісний склад, зважаючи на мінливу суспільно-політичну та економічну ситуацію у світі, є досить складним завданням навіть для більш досвідчених фахівців.

У дійсності, як стверджує О. В. Дмитрієв, майже неможливо розділити міграцію на окремі види, оскільки мотивації людей ніколи не бувають чітко визначеними, а складаються з багатьох різних причин, головна з яких – пошук кращих умов проживання [1, с. 65].

Зазначимо, що зумовлене міграцією населення зростання взаємозалежності між країнами В. О. Іонцев пов'язує з різ-

ними чинниками, серед яких слід назвати: глобальне розширення після розпаду "соціалістичного табору" світової економічної системи; дедалі відчутніше зростання економічної різниці між країнами, що розвиваються, і високорозвиненими державами, що зумовлює основні напрями сучасних міграційних потоків із перших у другі; поліпшення засобів зв'язку і транспортної системи, що дозволяє інформації, товарам і людям вільно та швидко переміщатися у просторі; діяльність міжнародних інститутів, наприклад, ООН, церковних і релігійних організацій, а також інших дрібніших об'єднань, представники яких працюють у багатьох країнах і, відповідно, переміщуються через їх кордони; соціальні зв'язки, що виникли і набувають дедалі більшого розвитку в результаті інтернаціональних шлюбів, в основі яких перебуває міграція населення [14, с. 118–119].

Л. О. Костін світові міграційні процеси останніх двох століть умовно поділяє на періоди [15, с. 61].

Першому періоду (XIX – початок XX ст. до 1914 р.) притаманне вільне пересування людей між країнами Європи, крім царської Росії, без дозволів і паспортів. Станом на 1 січня 1900 року кількість осіб, які залишили континент, становила майже 12 % населення.

Введення в дію у деяких європейських країнах законів, що обмежують прибуття іноземців – характерна риса другого періоду (1914–1945 рр.). Вони продовжували діяти і після Першої світової війни, захищаючи ринки праці цих держав в умовах масової демобілізації та зростання безробіття.

Протягом третього періоду (1945 р. до середини 70-х років) міграційні процеси зазнали суттєвого впливу наслідків Другої світової війни та нафтової кризи.

Зауважимо, що за доби післявоєнного відновлення і розвитку економік багато країн гостро потребували додаткової робочої сили. Закономірним стало послаблення обмежуючих імміграційних законів і прийняття нових. Так, у США набув чинності більш вільний для переселенців міграційний закон, скасовані квоти за національними ознаками: у 1946–1963 рр. кількість іммігрантів досягла 4,3 млн осіб, зокрема, майже 2,9 млн – з Європи; Канада й Австралія прийняли понад 2 млн осіб кожна, Південна Африка – 1,5 млн; Ізраїль – понад 1 млн осіб.

Відмінна риса четвертого періоду (із середини 70-х років до сьогодні) – ухвалення імміграційного законодавства, яке після розпаду СРСР у деяких європейських країнах стало значно суворіше.

Так, у 1994 р. країни Євросоюзу видали вдвічі менше дозволів для іммігрантів, ніж у 1992 р. Заходи щодо обмеження прибуття некваліфікованої робочої сили зараз застосовують і промислово розвинені країни Азії.

У даному випадку слід зазначити, що штучне обмеження державними владними структурами будь-якої з країн світової спільноти можливостей законного в'їзду на її територію призводить до зростання попиту на послуги організаторів нелегального транспортування мігрантів і, як наслідок, кількість "тіньових" іноземців та осіб без

громадянства в її межах збільшується. Адже не зважаючи на те, що керівництво США, західноєвропейських та інших розвинених країн у значному обсязі надають допомогу державам-донорам незаконних мігрантів з метою нейтралізації причин та умов, що викликають міграцію їх населення (ЄС у період з 2004 до 2008 року передбачало виділення для цих заходів коштів на суму понад 930 млн євро) [16, с. 210], все ж основні зусилля державами-реципієнтами нелегалів сьогодні все ще спрямовуються на створення (насамперед на кордоні) ефективного механізму запобігання незаконного проникнення до них тих, хто бажає покращити свої життєві стандарти.

Саме події останнього десятиліття, які викликали загальний стан підвищеної конфронтації у відносинах між цілими регіонами світового співтовариства засвідчили, що глобалізація і пов'язана з нею взаємозалежність мають і негативні наслідки. Адже процеси, які зробили можливим рух товарів, людей і фінансів у межах глобальної економіки і які традиційно розглядалися як позитивні, полегшили обіг "брудних" грошей, а також переміщення наркотиків, зброї, вибухівки, підроблених товарів, ядерних речовин і, зокрема, нелегальних мігрантів.

За своїм змістом міжнародна міграція населення – одна з важливих складових частин системи міждержавних відносин. Рух товарів і капіталів, обмін культурними надбаннями супроводжується рухом населення через державні кордони. Сучасний мігрант – не тільки робоча сила, від нього найчасті-

ше залежать багато чинників сучасного світового господарства.

Поза всякими сумнівами, у сучасному світі міграція перетворюється на одну з найбільш діючих рушійних сил, що формує соціальний ландшафт XXI століття. По-перше, міграційні процеси нині є результатом вступу окремих співтовариств і національних економік у глобальні відносини, по-друге – вони можуть розглядатися збудниками подальших соціальних та культурних перетворень як у країнах-реципієнтах, так і в країнах виїзду.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що недооцінювання імміграції у другій половині XX ст. призвело до розширення "імміграційної експансії", яке завершилося створенням суспільств із культурним та етнічним різновидом, що змушує кожну з таких країн обирати власний шлях їх регулювання. Т. М. Юдіна серед них вирізняє [17, с. 102–103]:

1) асиміляцію, яка визначається як політика вступу мігрантів у суспільство через односторонній процес адаптації: очікується, що іммігранти поступляться своїми відмінними лінгвістичними, культурними і соціальними характеристиками та зіллються з основною масою населення;

2) диференційне вилучення (сегрегацію) можна охарактеризувати як ситуацію, коли іммігранти об'єднані тимчасово в певні соціальні підсистеми та залучені тільки в окремі галузі життєдіяльності суспільства (насамперед до ринку праці), але позбавлені доступу до інших;

3) мультикультуралізм має на увазі готовність більшості суспільства прийняти культурну відмінність та згідно

з цим змінювати відповідно соціальну поведінку в суспільстві.

Варто наголосити, що особливого значення у цьому випадку, на нашу думку, набуває питання взаємовідносин мігрантів і місцевого населення. З одного боку, високорозвиненим державам, як зазначалося вище, необхідне стабільне прибуття іноземних працівників, з іншого – міграція супроводжується загостренням соціально-політичної ситуації у країні, яка їх приймає, тому що іноземні меншості згодом стають настільки численними, що можуть кинути виклик пануванню корінного населення.

О. В. Дмитрієв стверджує, що проблема адаптації з подальшим вступом у суспільство як повноправних членів однієї частини індивідів та груп, одночасно за умови вилучення інших – основна проблема всіх соціальних суперечностей, пов'язаних з міграцією. Так, групи та окремі індивіди, які володіють необхідними характеристиками згідно з вимогами "нового" ринку, залучаються до глобальної системи як наділені всіма політичними та соціальними правами особи, в той час як групи та окремі мігранти, які не відповідають таким умовам, "виключаються", а іноді й позбавляються деяких основних громадянських прав, наприклад, права на працю [1, с. 64–65].

Варто зауважити, що в умовах сьогодення головним мотивом міграції є економічний: переселенці шукають більш соціально забезпеченого та безтурботного життя. Усі міграційні явища об'єднує незадоволеність особи на попередньому місці проживання, яка може

мати як об'єктивне, так і суб'єктивне підґрунтя. Міграцію слід відносити до суспільних явищ, притаманних кожному з періодів розвитку людства.

Міграція – це проблема саме незадоволених потреб та нереалізованих можливостей, енергія яких під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників перетворюється в енергію переміщення. Ніхто і ніколи не має наміру мігрувати туди, де йому буде "гірше", а тільки туди, де, як йому здається, буде "краще".

На сьогодні, як вважає О. В. Дмитрієв, понад 175 млн осіб проживають поза територією країни свого походження (зокрема, 20 млн біженців) [1, с. 65], що примушує керівництво розвинених держав застосовувати заходи з обмеження міграції. Водночас керівники країн, що розвиваються, в багатьох випадках виступають проти "відтоку мізків". Проте приватні фірми в країнах, що приймають іммігрантів, завжди без зайвих зволікань беруть у свій штат іноземних висококваліфікованих спеціалістів. І навпаки, часто держава заохочує від'їзд некваліфікованого місцевого населення, оскільки це значно зменшує соціальну напруженість, а також, можливо, такий крок виправдає себе в майбутньому мігрантськими грошима.

Як стверджує вищезазначений дослідник, у разі, коли уряд намагається стримати міграцію, в цей процес втручається ринковий механізм, який протидіє цьому. Зацікавленою стороною у такому випадку виступають агенції з працевлаштування та міжнародної мі-

грації, які отримують прибуток від легальної і від нелегальної міграції. Цей ринок пов'язаний з неформальними соціальними структурами, які сформувалися усередині міграційного процесу. Саме з цієї причини мережа міграційних закладів має змогу більш суттєво впливати на форми та інтенсивність міграційного руху, ніж політика уряду.

У будь-якому разі, – продовжує О. В. Дмитрієв, – міжнародній міграції належить роль невід'ємної частини глобалізації. Продумана, раціональна, конструктивна державна політика у сфері міграції сприяє легальній міграції в інтересах усього суспільства. Заборони, навпаки, не зупинять міграційні потоки, але будуть сприяти поширенню нелегальної міграції [1, с. 66].

Зважаючи на вищевикладене, можна констатувати, що масштаб міжнародного переміщення населення постійно зростає і залучає у кругообіг представників практично всіх країн світової спільноти: останніми роками мігрують понад 700 млн людей щорічно, які, власне, вже утворили своєрідну "націю мігрантів". За оцінкою, у світі нині лише трудящих-мігрантів і членів їхніх родин нараховується близько 90 млн осіб [14, с. 121].

Отже, проаналізувавши історичну хронологію та найхарактерніші особливості міграції останніх двох століть, можна прийти до певних висновків.

Протягом зазначеного періоду економічні, політичні, соціальні та інші причини міграції змінювали свій зміст та спрямованість. Тому не залишалися

постійними такі характеристики міграційних процесів, як їх масовість, етнічний, соціально-класовий, культурний зміст, спрямованість та інтенсивність. Ці особливості слід вважати й такими, що розповсюджуються на ситуацію в Україні. Міграційні процеси мають, насамперед, об'єктивний характер, оскільки їм притаманне економічне або гуманітарне підґрунтя.

Проблеми міграції населення викликають зацікавленість у представників багатьох суспільних наук і саме тому вирішувати її потрібно комплексно, різнопланово, багатоаспектно, використовуючи при цьому фундаментальні напрацювання як вітчизняних, так і більш досвідчених у цих питаннях закордонних учених.

Отже, запобігти правовими засобами явищу міграції у сучасних умовах фактично неможливо. Юридичні важелі, на нашу думку, мають лише зменшити негативні наслідки цього явища та забезпечити мігрантам мінімальні права людини. Система правових приписів, яка має регулювати міграційні процеси у вітчизняних умовах, повинна мати гнучкий характер та певну строкову обмеженість; водночас слід уникати індивідуально-правових підходів та волюнтаризму при вирішенні міграційних проблем, що виникають.

Список використаних джерел:

1. Дмитрієв А. В. Миграция: конфликтное измерение / А. В. Дмитрієв. – М. : Альфа-М, 2006. – 432 с.
2. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава : аналіз управління зовнішніми міграціями : Монографія / О. А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.

3. Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри : (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика) : [Енциклопедія / упоряд. Ю. І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка]. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
5. Современный словарь иностранных слов : толкование, словоупотребление, словообразование, этимология [Л. М. Баш, А. В. Боброва и др.]. – 4-е изд., стереотип. – М. : Цитадель-трейд, Рипол-классик, 2003. – 960 с.
6. Социологический энциклопедический словарь [ред.-координатор – акад. РАН Г. В. Осипов]. – М. : Издательство НОРМА (Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 488 с.
7. Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 1 (А–О) : [пер. с англ.]. – М. : Вече, АСТ, 1999. – 544 с.
8. Демографический энциклопедический словарь [редкол. : Валентей Д. И. (гл. ред.) и др.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с.
9. Бондырева С. К. Миграция (сущность и явление) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО "МОДЭК", 2004. – 296 с. – (Серия "Библиотека психолога").
10. Словарь иностранных слов и выражений [авт.-сост. Е. С. Зенович]. – М. : Олимп ; ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1998. – 608 с.
11. Тарлецкая Л. Международная миграция и социально-экономическое развитие / Л. Тарлецкая // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 7. – С. 139–145.
12. Стасюк М., Крюковський В. Вплив міграційних процесів на основні демографічні показники в Україні / М. Стасюк, В. Крюковський // Україна : аспекти праці. – 2004. – № 5. – С. 40–45.
13. Черніков О. Правові основи регулювання міграційних процесів (міжнародний досвід та українська практика) : навч. посіб. / О. Черніков. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України. – 2001. – 51 с.
14. Ионцев В. А. Международная миграция населения и развитие России. Мифы и реальность / В. А. Ионцев // Дружба народов. – 2001. – № 4. – С. 118–127.
15. Костин Л. Миграция и мигранты / Л. Костин // Человек и труд. – 2001. – № 8. – С. 61–64.
16. Котур М. Нелегальна імміграція в Європі як виклик європейській безпеці / М. Котур // Вісник Львівського університету. – 2004. – № 12. – С. 206–211.
17. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов / Т. Н. Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102–109.

Олефір В. І., Сіренко Б. М. Міграції як правовий чинник міжнародного феномена.

В статті дається правова характеристика міграції, розкриваються її ознаки та властивості, розглядаються міграційні процеси в історичному аспекті як міжнародний соціальний феномен, розкриваються їх різноманітності, компоненти та закономірності, приводяться вимоги, яким повинно відповідати державне регулювання міграції в сучасних умовах.

Ключові слова: міграція, іммігранти, адаптація, заходи правового впливу, національна безпека.

Olefir V., Sidorenko B. Migrations as a legal factor in the inter-state phenomenon.

The article gives a legal description of migration, reveals its features, examines migration processes in the historical aspects as an interstate social phenomenon, discloses its variety, components and regularities. The article also mentions the main requirements for the State regulation of migration in contemporary conditions.

Keywords: migration, immigrants, adaptation, degree of legal enforcement, national security.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2012